

UOT 32:93/94

MANAF BAĞIRZADƏ

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının müəllimi, s.e.f.d
mbagirzadeh@yahoo.com*

ÜLKƏR MUXTAROVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının tələbəsi
ulkermuxtarova2001@gmail.com*

KAPİTALİZM VƏ SOSIALİZMİN TƏNƏZZÜL SƏBƏBLƏRİ, YENİ İCTİMAİ FORMASIYA

Bu gün dünyada ən çox yayılan idarəetmə sistemləri kapitalizm və sosializmdir. İzahı verilərkən hər iki sistem bir-birinin əksi olaraq izah olunur. Kapitalizmdə mənfəət öndə olduğu halda, sosializmdə bərabərlik öndədir. Kapitalizm sərbəst bazar iqtisadiyyatını təbliğ edir, sosializm isə iqtisadiyyatda dövlətin yüksək nəzarətinin mütləq olduğunu vurğulayır. Hər iki sistem də bir-birindən fərqləndiyi halda ikisində də ortaq ünsürlər var. Bu ünsürlər kapitalizmdə iqtisadi ədalət, sosializmdə isə bazar iqtisadiyyatını təmin etməklə, sistemləri tamamlayır. Lakin sosializmdə bazar iqtisadiyyatının və fərdlərin iqtisadi, sosial, siyasi azadlıqlarının olmaması ölkənin inkişafının qarşısını alır. Azadlıqların məhdudluğu və digər siyasi səbəblər xarici investisiyaların ölkəyə daxil olmasının qarşısını alır. Kapitalizmdə isə ədalətin məhdudluğu, rəqabətdə əxlaqın qorunmaması, sosial bərabərsizliyin həddən artıq olması onun tənəzzülünü qaçınılmaz edir. Hər iki sistemin tənəzzülündən ortaya çıxan globalizm zamanla yeni dünya nizamı oldu. Qlobalizmdə artıq həm iqtisadiyyata, həm də dünya siyasətinə təsir edən qüvvələr dövlətlər deyildir. Artıq beynəlxalq münasibətləri müəyyən edən əsas aktorlar çoxmillətli şirkətlər, qeyri-hökumət təşkilatları, media kartelləri, tədqiqat və beynin mərkəzləridir. Bu gün Amnesty International, Greenpeace və Doctors Without Borders kimi aparıcı qeyri-hökumət təşkilatları, aparıcı araşdırma və beynin mərkəzlərindən biri olan Davos Dünya İqtisadi Forumunun və ya böyük media imperiyası olan "CNN-Time Warner"-in, Bazar dəyərində görə dünyanın ən böyük şirkətlərindən biri olan "Microsoft" və onun kimi digər iri şirkətlərin dünya nizamına təsirlərini görmək mümkündür.

Açar sözlər: Kapitalizm, sosializm, qlobalizm, informasiyalizm, ictimai formasiya.

Giriş. Kapitalizm hələ 16-17-ci əsrlərdən yaranmış ictimai-sosial quruluşdur. Onun əsasında bazar təsərrüfatının inkişafı, sənaye sahəsinin üstünlüyü, iqtisadi ictimai ədalət və stimül durur. Dünyaya nəzər salsaq, görərik ki, dünya ölkələrinin böyük hissəsi, o cümlədən, Azərbaycan öz iqtisadi-sosial siyasətini bu quruluşun əsasında qurur.

Kapitalizm hər şeyin dəyərinin universal sərmayə olaraq deyə biləcəyimiz valyuta ilə ölçüldüyü, bir sistemdir. Kapitalizmə görə ortada böyük sərvət vardır. Hər kəs sərvəti istifadə etmək və sahiblənməkdə azaddır. Sərvəti sahiblənmək haqqında dəqiq bir sərhəd və necə sahib olmaq haqqında təlimat yoxdur. Ortaq mülkiyyət çox məhdud bir halda dəyərləndirilir.

Başqalarına zərər vermədiyiniz sürətdə, qərar verməkdə və istədiyinizi etməkdə azadsınız. Lakin bu sistemdə, işləyən pul qazanırkən işləməyən ac gəzməyə məhkumdur. Buna görə də sərvəti alan adam, artıq onun sahibidir. Çünki kapitalizmə görə güclü olan qazanmışdır. Nəticə olaraq kapitalizmdə "bacarıqlı" adam zəngin olacaq, "bacarıqsız" isə ac qalmağa məhkum olacaqdır. Sərvətə sahib olmaq uğrunda mübarizə zamanı isə zəif səviyyədə əxlaq və ədalət prinsiplərinə riayət edilir. Bu zaman insanlar "Necə sahib olursan, ol" mottosu ilə hərəkət edirlər və sonda "Vəhşi kapitalizm" ortaya çıxır [1, s.280-285].

Sosializm, istehsal vasitələrinin sosiallaşması və bu şəkildə sosial sinifləri ləğv edərək cəmiyyətin yenidən qurulmasını hədəfləyən siyasi ideologiyaların bütünüdür. Elmi sosializmin banisi Karl Marks və Friderix Engelsdir. Sosializm fərd yerinə cəmiyyət anlayışının önə çıxdığı düşüncə tərzidir. Burada siyasi bərabərliyin iqtisadi bərabərliklə təmin edilməsinin lazım olduğu ifadə edilmiş, əks halda tam bir azadlığın ola bilməyəcəyi də iddia edilmişdir [1, s.9].

Nəzəri sosializm etatist bir modeldir və burada ifadə olunduğu kimi iqtisadiyyat geniş kütlələrin xeyrinə istifadə olunmalıdır. Dövlətçilik prinsipinin tətbiq olunduğu sistemdə cəmiyyət yararmasına hərəkət edilsə də, fəal güc həmişə dövlət olur. Başqa sözlə desək dövlət hər şeyə sahibdir, ancaq sahib olduqlarını sinfi fərqliliyi olmadan yalnız cəmiyyətin yararı üçün istifadə edir. Başqa sözlə desək, dövlət əsas kapitalın sahibidir. Şəxsi mülkiyyət deyil, ümumi, kollektiv mülkiyyət vardır və bu şəkildə nəzəri olaraq insanların insanları istismar etməsinin qarşısı alınacaqdır. Qısacası, dövlət cəmiyyət adına hər şeyi idarə edən gücdür. Sosializmin kapitalizmdən fərqləndirən ən böyük cəhətlərdən biri də məhz budur. Gücün bir partiyanın və ya bir qrup şəxsin əlində cəmlənməsi və bu gücün xalqın xeyrinə ədalətli şəkildə paylanması nəzəriyyədə mükəmməl görünərsə də, təcrübədə fərqlidir. Reallıqda var olan sərvət güc partiyası və onların yandaşları tərəfindən istismar edilir və xalqa qalan kiçik miqdar sərvətin ədalətli, yalnız səmərəsiz şəkildə paylanması həyata keçirilir. Səmərəsiz bir cəmiyyətdə isə iqtisadi inkişaf mümkün deyil.

Məhz sosializmin ən böyük ziddiyyət yaradan hissəsi də həddindən artıq ədalətçilik, kapitalizmin isə həddindən artıq səmərəlilik idi. Dünya iqtisadi münasibətlərində də gördüyümüz kimi ədalət və səmərəlilik arasında müəyyən tarazlıq vardır [3]. Bu tarazlıq pozulduğu halda uzun müddət üçün inkişaf təmin edilə bilməz. Bəs səmərəlilik və ədalət nədir və nə üçün bu qədər önəmlidir?

Kapitalizm və Sosializmin Yetərsizliyi. Əvvəlcə iqtisadi ədalət və səmərəliliyin nə olduğunu anlayaq. İqtisadi ədalət sosial ədalətin və rifah iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Bu, iqtisadi institutların qurulması üçün əxlaqi və etik prinsiplər məcmusudur, burada son məqsəd hər bir insanın layiqli, məhsuldar və yaradıcı həyat sürməsi üçün kifayət qədər maddi zəmin yaratmaq imkanının olmasıdır. Müasir iqtisadiyyat kapitalın və əməyin hər kəsin daha yaxşı olması üçün bölüşdürülməsi konsepsiyası ətrafında fırlanır. Buna görə də, iqtisadi ədalətin kökündə bütün bazar iştirakçılarının ədalətli davranıldığı təqdirdə iqtisadiyyatın daha uğurlu olacağı fikri dayanır. Beləliklə, məqsəd ədalətin bu konsepsiyaya uyğun işləməsi ilə hər kəsə potensial olaraq inkişaf etmək və çiçəklənmək üçün imkanlar yaratmaqdır [4].

İqtisadi səmərəlilik isə, iqtisadiyyatdakı bütün malların və istehsal amillərinin ən qiymətli istifadələri üçün bölüşdürülməsi və ya ayrılması və məsrəfləri aradan qaldırılması və ya minimuma endirilməsidir. İqtisadi səmərəlilik məsrəfləri və səmərəsizliyi minimuma endirməklə yanaşı, hər bir fərdi və ya quruma ən yaxşı şəkildə xidmət etmək üçün hər bir resursun optimal şəkildə bölüşdürüldüyü iqtisadi vəziyyəti nəzərdə tutur.

İqtisadi ədalətə nail olmaq əmək haqqı boşluqlarının və fərdi gəlirlərdəki digər çatışmazlıqların aradan qaldırılmasını əhatə edə bilər. Məsələn, öz bacarıqlarından tam istifadə etməyən işlərdə çalışan işçi qüvvəsinin üzvləri ola bilər. Bu, adətən işçilərin peşəkar qabiliyyətlərinin tam potensialını əks etdirməyən əmək haqqı almasına gətirib çıxarır. Nəticədə, bacarıqları ən yüksək gəliri əldə etmirlər.

Mümkün əmək haqqının bu cür itkisi iqtisadiyyatda səmərəsizliyə səbəb olur, çünki həmin işçilər orada tam şəkildə iştirak etmək üçün gəlirə malik olmayacaqlar. Əgər bu səmərəsizlik əhəmiyyətli ölçülərə çatarsa - əhalinin böyük bir hissəsi mal və xidmətlər almırsa, əks halda qazanclarını xərcləmiş ola bilər - bu, iqtisadiyyatı ləngidə bilər. Sosial müdafiə sistemi, işsizliyə qarşı sığorta və s. bu kimi tədbirlərdən bəziləri, cəmiyyətin ən çox ehtiyacı olan üzvlərinə kömək etmək məqsədi daşıyır. Fərdi gəlir vergisi kimi siyasi alətlər imkanlı insanların imkansızlara nisbətən dövlətə daha böyük maliyyə dəstəyini təmin edir. Bu cür siyasi tədbirlər ədaləti hədəf alsada, onların pis cəhəti səmərəliliyin azalmasıdır. Dövlət gəliri varlıqlardan alaraq yoxsullara verdikdə, çox işləmənin mükafatını azaltmış olur. Nəticədə, insanlar daha az işləyir, daha az əmtəə və xidmətlər istehsal edirlər. Bu zaman ədalətçilik artmış, lakin səmərəlilik azalmış olur. Səmərəliliyin azalması iqtisadi stimulun aşağı düşməsinə səbəb olur. Hər bir vətəndaş əldə etdiyi əmtəədən gəlir vergisi verir. Yüksək maaş alan şəxsin gəlir vergisi də buna düz mütənəsb olaraq artır. Proqressiv vergitutmanın məqsədi gəlir bərabərsizliyini aradan qaldırmaq və sosial xidmətlər, ictimai infrastruktur və təhsil üçün vəsait təmin etməkdir. Bu da məhz ədaləti artırır və nəticədə, cəmiyyətdə daim olması lazım olan ədalət və səmərəlilik tarazlığı yaranmış olur.

Bir az əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, kommunizmin tənəzzülünün əsl səbəblərindən biri də səmərəliliyin aşağı olması idi. Bu zaman şəxslərdə iqtisadiyyatda stimula yox idi və bu da iqtisadiyyatın

tənəzzülünün əsas səbəbi idi. Bir zavod işçisini misal olaraq göstərmək olar. Bu zaman çox işləyən işçi ilə az işləyən işçi ayın sonunda eyni gəliri əldə edərsə və eyni həyat şəraitində yaşayırsa, bu zaman yaxşı işçi stimulu itirir və gələcək ay eyni nəticəni göstərmir. Bu misalı cəmiyyətin digər sahələrinə də aid etmək mümkündür. Stimul öldükdə isə tənəzzül qaçınılmaz olur.

Bunun ən gözəl nümunəsi isə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqıdır. SSRİ-də güc bir partiyanın əlində toplanmışdı və müxalifət partiyaları qadağan olunmuşdu. İnsanların söz, vicdan və din azadlıqları tapdanmışdı. Xalqın özəl mülkiyyətə sahib olması isə qadağan edilmişdi. Bu zaman kollektiv təsərrüfat yaradılmışdı.

Sovet İttifaqında 1927-ci ildə sənayenin inkişafı üçün əməyi və kapitalı azad etməklə yanaşı, ərzaq istehsalını təşviq etmək məqsədilə kənd təsərrüfatının tədricən və könüllü kollektivləşdirilməsi siyasəti qəbul edildi. 1929-cu ildə təsərrüfatların cəmi 4%-i kollektivlərdə olduğu üçün Stalin kəndlilərin torpaqlarını, əmək alətlərini və heyvanlarını müsadirə etməyi əmr etdi; kolxoz ailə təsərrüfatını əvəz etdi. Hansı məhsulun nə qədər istehsal ediləcəyinə, kəndlilərə əməyinin nə qədər ödəniləcəyinə və nə qədərinin hansı qiymətə bazara daxil olacağına dövlət qərar verəcəkdi [5, s.255-280]. Müqavimət göstərən fermerlər təqib olunur, sürgün edilir, hətta öldürülürdü. Lakin bir müddət sonra kollektiv təsərrüfat tənəzzülə uğradı. 1932-33-cü illərdə kollektiv təsərrüfat dağıdıcı kənd aclığına səbəb oldu [6, s.201]. Bundan sonra kiçik islahatlar keçirildi (1970-ci illərdə istehsalı artırmaq üçün bir stimul olaraq kolxozçulara müxtəlif mallar üzrə mənfəət təmin edildi), ancaq bu da təsərrüfatı lazım olan qədər diriltmədi.

Eyni kollektivləşdirmə prosesləri 1955-ci ildə Çində həyata keçirilməyə başlandı. Çində Hər bir kommunada sənaye, ticarət, təhsil, kənd təsərrüfatı və hərbi işlərə mərkəzdən idarəetməni təmin edən iqtisadi və inzibati vahid işçi qüvvəsinə və bütün istehsal vasitələrinə nəzarət edirdi. Kommunal şəraitdə yaşayan işçilər həm sənaye, həm də kənd təsərrüfatı işlərini yerinə yetirir, hərbi hissəyə dəstək verirdilər. Onlar kommunal uşaq bağçalarından, hamam otaqlarından, bərbərxanalardan və oxşar obyektlərdən istifadə edirdilər. Əmək haqqı və imtiyazlar dövlət tərəfindən idarə olunurdu və bütün məhsullar dövlət qurumları vasitəsilə bazara çıxarılırdı. 1959-cu ilə qədər demək olar ki, bütün Çin təsərrüfat işçiləri kommunaların üzvləri idi. Böyük kollektivlərin səmərəsizliyi və idarəetmə problemləri, təbii fəlakətlər və hökumət səhvləri ilə birlikdə islahatlara səbəb oldu. 1960-cı illərin əvvəllərində; bəzi kommunalar şəxsi təsərrüfatlara bölünürdü [7]. Çinin bu günkü iqtisadi inkişafı da məhz müəyyən qədər sosialist təsərrüfatından imtina edib bazar iqtisadiyyatına keçməsi hesabına başa gəlmişdir.

Bəs kapitalizmin ən böyük hissəsi hesab olunan bazar iqtisadiyyatı nə üçün bu qədər önəmlidir?

1776-cı ildə Adam Smit özünün “Xalqlar sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” adlı əsərində iqtisadi nəzəriyyədəki ən məşhur fikri irəli sürmüşdür: Bazarlarda qarşılıqlı əlaqədə olan təsərrüfat və şirkətlər sanki “gözəgörünməz əl” tərəfindən arzu olunan nəticələrə doğru yönəldilir [8]. Nəyi alıb nəyi satmaq kimi qərarları qəbul edərkən ailə və müəssisələr qiymətə nəzər saldıqlarına görə özləri də bilmədən öz hərəkətlərinin ictimai fayda və məsrəflərini nəzərə almış olurlar. Nəticə etibarilə, qiymətlər həmin fərdi qərar verənlərin hərəkətlərini elə şəkildə yönləndirir ki, cəmiyyətin bütövlükdə rifahı maksimal dərəcədə artmış olsun. Bu, kommunizmin süqutunun səbəblərini də izah edir. Kommunist ölkələrində qiymətlər bazarlarda müəyyən edilmir, mərkəzi planlaşdırıcı tərəfindən diktə olunurdu. Mərkəzi planlaşdırıcılar sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymətlərdə əks olunan bütün məlumatla malik deyildilər. Mərkəzi planlaşdırıcılar iqtisadiyyatı məhz bazardakı “gözəgörünməz əli” nəzərə almadan idarə etməyə çalışdıqlarına görə uğursuzluğa düşər oldular.

Sosializmin tənəzzülü kapitalizmin qabiliyyəti demək deyildir. Kapitalizm sistemi pul üstünə qurulmuş bir sistemdir. Neçə il yaşayacağınız belə gəlirinizə, pulunuza bağlıdır. Bunu Afrika ölkələrindəki yaşam sürəsi ilə Şimali Avropa ölkələrindəki yaşam sürəsini müqayisə etməklə aydınlaşdırmaq olar. Pula əsaslanan nizamda heç kimə güvənə bilməzsiniz. Həkiminiz sizə əməliyyat olamalı olduğunuzu deyəndə bunu sizin sağlamlığınız üçün, yoxsa pul qazanmaq üçün dediyini bilə bilməzsiniz. Kapitalizmin olduğu bir dünyada insanlar bir-birlərinə güvənə bilməz. Kapitalizmi anlamaq üçün 30 il əvvəlki gəlir dağılımına və bugünkü gəlir dağılımına baxmaq kifayətdir. Çox qısa zaman-

da varlı ilə kasıb arasındakı fərq, daha doğrusu uçurum, qat-qat artaraq bu günkü qəbul edilməz hala gəlmişdir və bu fərq hər gün dəfələrlə artmağa davam etməkdədir.

Nəticədə, nə sosializmin, nə kapitalizmin nəzəriyyədəki kimi mükəmməl olmadığını görürük. Kapitalizm də, sosializm də vəd etdiyini yerinə yetirə bilmədi və özünü doğrultmadı.

Qlobalizm və post kapitalizm. Hazırda tənəzzülə uğramış kapitalizm və sosializmdən sonra dünya nizamına təsir edən bir sistemin formalaşdığını görürük. Bu sistem globalizmlə birlikdə yüksəlməkdədir. Qlobalizm insanların, malların və məlumatların milli sərhədləri maneəsiz keçə bilməsi inancına əsaslanan ideologiyadır. İqtisadi baxımdan, qlobalizm azad ticarət vasitəsilə dünya miqyasında xalqların qarşılıqlı asılılığını təsvir edir.

1989-cu ildə Berlin Divarının dağılmasından sonra 1990-cı illərdən bəri demək olar ki, hər sahədə tez-tez rastlaşdığımız qloballaşma sözü təkcə iqtisadi anlayış kimi deyil, həm də yaşadığımız beynəlxalq sistemi təsvir etmək üçün istifadə olunur.

Əsl mənası tam dərk edilmədən və müzakirə edilmədən bütün dünyada müsbət və ya mənfi reaksiyalara səbəb olan bir söz olan qloballaşmanın başqa bir bədbəxtliyi də Soyuq Müharibə bitdikdən sonra, bu müharibəyə başlayan siyasətçilərin izlədiyi siyasətlərlə əlaqələndirilməsidir [9, s.5-22]. Bu yanaşmanın təbii nəticəsi olaraq qloballaşmanın nə demək olduğunu tam anlamadan müsbət və ya mənfi dəyər mühakimələri formalaşmışdır.

Qloballaşmanın tərəfdarları və tənqidçiləri öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün tez-tez inkişaflardan və statistik məlumatlardan istifadə edirlər. Qloballaşmanın faydaları ilə bağlı yekdil rəyin olduğunu söyləmək olar. Davamlı iqtisadi inkişaf, yüksələn həyat standartları, texnoloji tərəqqi və biliklərin daha sürətli yayılması qloballaşmanın ən bariz faydalarındandır.

Digər tərəfdən, qloballaşmanı yalnız iqtisadi fəaliyyətlərə təsir edən amil kimi görmək məhdud perspektivi əks etdirir. Bu kontekstdə malların və kapitalın sərbəst hərəkəti ilə yanaşı, insanların daha tez-tez səyahət etməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və internetdən istifadənin artması qloballaşmanın aparıcı hərəkətverici qüvvələrindəndir. Qloballaşmanın gündəmə gətirdiyi anlayışlar arasında şəffaflıq da var. Gəlirlərin daha ədalətli bölgüsü, korrupsiyanın azalması, hətta siyasi azadlıqların və insan haqlarına hörmətin artması qloballaşma ilə birbaşa mütənasib olaraq inkişaf edən amillərdəndir.

Qloballaşma son illərdə ən çox müzakirə olunan və dərc olunan mövzulardan biridir. Qloballaşmanın zərərlərinə diqqət çəkən, ölkələr və regionlar arasında mövcud disbalansları artıran təsirləri vurğulayan nəşrlərlə yanaşı, xüsusilə son illərdə qloballaşmanın müsbət tərəflərinə diqqət çəkən əsərlər dərc olunub. Tomas Fridmanın "Lexus və Zeytun Ağacı" [10], Con Mikletveit və Adrian Vuldricin "Mükəmməl Gələcək" [11], Paskal Zakarinin "Qlobal Mən" əsərlərinin indi geniş şəkildə qəbul edilən mənfi cəhətlərinə toxunmaqla yanaşı, əsasən qloballaşmanı müdafiə edən və onun müsbət cəhətlərini vurğulayan əsər kimi diqqəti cəlb edir. Bütün bu əsərlərin ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, qloballaşma sənaye inqilabından sonra dünyanı dəyişdirən və özünü yeni beynəlxalq sistem kimi təsdiqləyən ən böyük qüvvədir.

John Micklethwait və Adrian Wooldridge "Mükəmməl Gələcək" kitabında qloballaşmanın yeni beynəlxalq sistem olduğuna işarə edərək, bu yeni dünya düzəninə yeni hakim sinfi üçün də bir termin yaratdılar: "Kosmokratlar". Siyasətçilər, iş adamları, akademiklər və diplomatlardan ibarət yeni elit təbəqənin qlobal iqtisadiyyata rəhbərlik etdiyini irəli sürən Micklethwait və Wooldridge, çox səyahət edən və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından, xüsusən də internetdən tez-tez istifadə edən kosmokratların sayının bütün dünyada təxminən 20 milyon olduğunu iddia edirlər. Bu iki müəllif bildirdilər ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində başgicəlləndirici irəliləyişlər, azad ticarət, səmərəlilik və şəffaflıq müəyyənəddici xüsusiyyətlər kimi ortaya çıxdığı, Qloballaşma adlanan yeni beynəlxalq münasibətlər nizamının yaradıcıları və bələdçiləri kimi müəyyən etdiyi kosmokratların, qloballaşmanın mənfi təsirlərinin aradan qaldırılmasında, müsbət təsirlərinin artırılmasında nə dərəcədə uğurlu olacağını isə, şübhəsiz ki, zaman göstərəcək [12, s.9].

Yeni nəsil filosoflardan biri olan Slavoj Žižek "İmperatorluğun fəlsəfəsi və onun tələləri" adlı əsərində köhnə sənaye cəmiyyətinin etibarsız hissəsi olan marksizmə yeni bir əlavə kimi dəyərləndirir [13]. Netokratiyada olan iqtisadi determinizmin və xətti tarixi təkamülün mənbələrini Stalinist marksizmdə görür. Xətti tarixi təkamülü sənayedən biliklərin idarə edilməsinə və kapitalist və prole-

tariətin antaqonizmini yeni netokrat və konsumtarətin antaqonizminə keçidlə izah edir. Onun fikrinə, istehsalın əsas rolunu itirildiyi üçün “netokratiya” termini yeni istehsal üsulu üçün yetərli deyildir. Bu zaman diqqət istehsal prosesindən çox istehlakın təmin edilməsinə yönəldilir. Alexander Bard və Söderqvist Jan izafi dəyərin formalaşmasında müəyyənədiçi amili kapitalistdən çox istehlakçının üzərinə qoyurlar. Çünki son nöqtədə, kapitalistin iqtisadi fəaliyyət olmadan izafi dəyərlə bağlı öz gözləntilərinin və təxminlərinin nə olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Zizekin qeyd etdiyi kimi, lazımi məlumatlara çıxış iqtidar üçün açar vəziyyətinə gəldiyi, netokratik elita tərəfindən hazırlanan və manipulyasiya edilən məlumatların istehlakçılar tərəfindən istehlakı qeyri-maddi sərvətin rolunu azaldır.

Nəticə. Nəticə olaraq deyə bilərik ki, müasir cəmiyyətin inkişafından danışarkən, informasiya cəmiyyətinə gedən yolun, qloballaşmanın, informasiyanın bəşəriyyətin inkişafına təsirinin artmasının və informasiyaya sürətli çıxışın bu gün səmərəli inkişafın mühüm amilinə çevrilməsi nəzərdə tutulur. Bu paradigma iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə informasiya əməyinin və informasiya məhsullarının üstünlüyünü və yenidən qurulmasını xəbər verir. Bütün bu cərəyanlar “kapitalizm” ifadəsi əvəzinə “informasionalizm” termininin işlədilməsi təkliflərinə səbəb olmuşdur.

Informasionalizm elmin, biliyin və informasiya texnologiyalarının ictimai istehsalda həlledici rol oynadığı informasiya cəmiyyəti və post-sənaye cəmiyyətinin şərtlərini əhatə edir [14, s.447]. Əslində, informasiya cəmiyyəti intellektual xidmətlərin rolu artmış, çevik istehsal və yeni idarəetmə sistemləri formalaşdırən, yeni texno-iqtisadi əsaslar formalaşdırən postindustrial cəmiyyətin formasıdır və inkişaf xarakterinə təsir göstərir. Bu, müasir cəmiyyətin inkişaf formasıdır və informasiya və informasiya texnologiyaları əsasında qurulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Dascălu, D.I. (2014). Individualism and Morality in the Post-communist Capitalism. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 149, 280-285.
2. Karl Marx, *Ekonomi politiqin eleştirisine katkı*, Ankara, Sol Yayınları, 2005, s.9.
3. Piotr Sztompka *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge university press, 1999. -214.
4. Hoppe, Hans-Hermann. *Theory of Socialism and Capitalism*, Obern, A.Ludwig von Mises Institute, 1989,275 p.
5. Davies, R.W. (1974). The Soviet Rural Economy in 1929–1930: The Size of the Kolkhoz. In *Essays in Honour of EH Carr*, pp.255-280. Palgrave Macmillan, London.
6. Davies, R. W. (1984). The Socialist Market: A Debate in Soviet Industry, 1932–33. *Slavic Review*, 43(2), 201-223.
7. Collective farm: In China / Infoplease. *The Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th ed. Columbia University Press, 2012. - <https://www.infoplease.com/encyclopedia/ecology/cultivation/agriculture/collective-farm/in-china> [Müraciət tarixi: 26.11.2021].
8. Adam Smith (1979). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Vol.I. Oxford, Oxford University Press, 543 p. - http://files.libertyfund.org/files/220/0141-02_Bk.pdf [Müraciət tarixi: 26.11.2021].
9. Arditi, B. (2004). From globalism to globalization: the politics of resistance. *New Political Science*, 26(1), 5-22.
10. Friedman, T.L. (2000). The Lexus and the olive tree: Understanding globalization. Farrar, Straus and Giroux.
11. Micklethwait, J., & Wooldridge, A. (2014). The state of the state: the global contest for the future of government. *Foreign affairs*, 93(4), 118-132.
12. Küreselleşme – Yeni Dünya Düzeni / Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının internet sayfası.- <https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa> [Müraciət tarixi: 26.11.2021].
13. Zizek Slavoj. *The Ideology of the Empire and its Traps*. 2004. - <http://www.lacan.com/ziztrap.htm> [Müraciət tarixi: 26.11.2021].
14. Bevir Mark, ed., *Encyclopedia of governance*, Sage Publications, 2006, p.447.